

РОМАНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.111(73)-31:305

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.11>

О. П. ОРЛОВ

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри світової літератури,

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
м. Полтава, Україна*

Електронна пошта: olexsiyorlov@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-2338-118X>

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ РОМАНУ Г. МЕЛВІЛЛА «МОБІ ДІК»

У статті розглядаються гендерні проблеми на матеріалі роману Г. Мелвілла «Мобі Дік». Цей твір не був об'єктом досліджень з позиції феміністичної критики, оскільки гендерні проблеми у головній конфігурації протиставлення жіночого / чоловічого не порушувалися у творі про чоловічу справу, віддалену від жіночих проблем. За допомогою ознак «жіночого письма», прояви якого характеризують тип сприйняття художнього тексту (нарративна стратегія, міфологічний контекст, образна система), були визначені відповідні маскуліні ознаки твору американського письменника. У творі Г. Мелвілла утілені яскраві чоловічі (маскуліні) гендерні ознаки, які відповідно до феміністичної критики, розглядаються за параметрами символічного (міфологічного), громадського та інтерперсонального. Аналіз нараторської організації твору вказав на динаміку змін образів-розповідачів. Герой-наратор поєднав у собі різні чоловічі типи – від романтичного розповідача Ізмаїла до прямого авторського втручання в оповідь дослідника, філософа, митця. Ці оповідні іпостасі мають підкреслено раціональне мислення, аналітизм, стриману емоційність, що характеризує суто «чоловіче письмо». Предметом зображення автора був чоловічий колектив і чоловіча робота, де присутність жінки не тільки обмежена, але й суворо заборонена. Гендерна дихотомія простежується в образній системі твору, зокрема в міфологічних паралелях, розповідь про які бере на себе автор-оповідач. У романі морський простір є одночасно і хронотопом твору, і повноправним його героєм. З міфобразом океану пов'язаний архетипічний символ кола, що традиційно втілює ідею єдності, нескінченності та закінченості – вищої досконалості. У міфологічному контексті твору маскуліні ознаки стилю письменника нівелюються центральним образом єдності двох земних стихій – води та неба, які символізують жіночу та чоловічу сутність, здатні до нескінченного продукування життя. Автор підкреслює гендерне протиставлення та водночас єдність двох космогонічних стихій як жіноче та чоловіче, вживаючи терміни «фемінінність» та «маскулінінність».

Ключові слова: гендерні проблеми, феміністська критика, фемінінність, маскулінінність, нарація, міфобраз.

Поставлення проблеми. Дослідження гендерного дискурсу в художній літературі є невіддільною складовою процесів формування ціннісної парадигми сьогодення. Гендер створюється соціокультурною ситуацією в суспільстві, коли одні риси визначаються як чоловічі, інші – як жіночі. Фемінінність та маскулінінність – дві різні шкали, згідно з якими гендерні відмінності (вибір гендерних «норм» поведінки в емоціях, активності / пасивності, суб'єктивності / об'єктивності тощо) є результатом особливостей соціалізації, відмінності соціальних ролей чоловіків і жінок. У художній літературі гендерні особливості формують смислову структуру тексту, образну систему, нарративні стратегії, а також впливають на характер сприйняття твору загалом.

Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки висвітлення гендерних проблем та їхнього впливу на літературні та суспільні стереотипи у творчості Германа Мелвілла, зокрема у романі «Мобі Дік».

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичною базою дослідження слугували роботи вітчизняних та зарубіжних учених у галузі гендерних досліджень: Ю. Крістєвої, М. Фуко, О. Есперсена, Дж. Скотта, Р. Унгера, В. Агеевої, О. Забужко, С. Павличко тощо.

Протягом останніх десятиліть у вітчизняному та зарубіжному літературознавстві активно досліджується проблема впливу текстових характеристик на процеси сприйняття та розуміння творів різних типів (М. Візнер-Хенкс, Т. А. Ван Дейк, М. Рюткенен, В. Беля-

нін). На думку дослідників, текст сам по собі не є смисловою структурою, вона формується безпосередньо у свідомості реципієнта у процесі сприйняття та осмислення інформації. Феміністська критика прагне відшукати зв'язки між літературними та соціокультурними фактами й довести, що читач (або письменник) не може позбутися свого соціального середовища, своєї історії, свого виховання, своєї статі / гендера.

Унаслідок структурування соціокультурних категорій маскулінності та фемінінності у процесах концептуалізації дійсності формуються головні типи гендерних настанов – патріархальний і феміністський. Асоціативні зв'язки таких процесів здебільшого базуються на андроцентричних міфах, казках, забобонах тощо. Відповідно, маскулінність асоціюється з силою, жорстокістю, а фемінінність – із м'якістю та нерішучістю.

Виклад основного матеріалу. Феміністична критика доводить залежність оповідної манери від причин соціокультурних і психолінгвістичних. Художній текст не має формальних гендерних ознак, мало того – не існує жодного формального методу для їхнього знаходження. Предметом феміністичного літературознавства є визначення літературного гендера як дихотомії чоловічого / жіночого в особливостях письма, оповіді, жанру, контекстуальних рисах жіночого тексту. Сучасним феміністичним літературознавством підкреслюється специфічність жіночої психології, соціальних і професійних прагнень.

Відповідно до феміністичної теорії головною гендерною проблемою слід визнати наукове дослідження різниці між суспільними функціями: жіноче та чоловіче у владних структурах, мовні особистості жінок і чоловіків, місце у створенні культури. Ю. Крістева формулює ці відмінності як «різницю між статтями щодо символічного, громадського, інтерперсонального, – які насправді є соціальними, а з глобальної точки зору, історичними» [Крістева: 204].

Зв'язок суб'єкта з суспільством характеризується у першу чергу – інтелектуальним, емоційним, життєвим досвідом. Цей різноплановий досвід конструює сама особистість. Досвід жінок, що описується в літературі, постійно змінюється, проте змінюється здатність і способи

читання жіночих текстів. Ця теза феміністичної критики є актуальною для літературознавства, адже аналіз «чоловічого роману» Г. Мелвілла з точки зору гендерних проблем слід прочитувати й інтерпретувати за допомогою текстуалізації чоловічого досвіду через аналіз контексту, теми, оповідної та образної системи з міфологічним тлумаченням.

У творчості Г. Мелвілла утілені яскраві чоловічі (маскулінні) гендерні ознаки, які завдяки феміністичній критиці, розглядаються за параметрами символічного (міфологічного), громадського та інтерперсонального. Роман «Мобі Дік, або Білий Кит» має ознаки, які феміністичною критикою визначаються як чоловічі, оскільки зображено суто чоловіча справа – китобійний промисел з детальним описом технологічного процесу, суворого та небезпечного, що накладає відбиток на характери задіяних у ньому чоловіків. Гендерний аспект сприйняття твору досить однорідний, оскільки предметом зображення автора був суто чоловічий колектив, суто чоловіча робота, де присутність жінки не тільки обмежена, але й суворо заборонена. Жінка на кораблі – до нещастя. Тобто з точки зору феміністичної критики, цей твір безпосередньо причасний до створення стереотипів про жіноче призначення. Так само як і до створення стереотипів маскулінності, що стосується важкої праці, мужності, раціонального мислення. Усі соціальні ролі з виховання дітей, забезпечення родини для героїв Г. Мелвілла не є головними та суттєвими.

Розповідна організація твору є важливим фактором гендерного аналізу, оскільки наратор є не тільки суб'єктом мовлення, а й суб'єктом свідомості, у якій відбиваються погляди, почуття, бажання. У творах художньої літератури не завжди збігаються суб'єкт мовлення та суб'єкт свідомості, нерідко наратор втілює дві свідомості – автора та героя. Х. Борхес спроектував таку конфігурацію на читацьке сприйняття: «оповідач про якісь події замовчує або спотворює, впадаючи у всілякі суперечності, які дозволили б деяким – дуже небагатьом – читачам вгадати жорстоке або банальне підґрунтя» [Borges: 67]. У романі Г. Мелвілла нарація твору не обмежується постаттю розповідача Ізмаїла, його оповідь спочатку сусідить, а згодом поступово заміщується авторським

словом, домінування якого виявляється у ґрунтовних наукових коментарях, філософських узагальненнях і міркуваннях, ліричних відступах про долю Америки та людства загалом.

З образом розповідача Ізмаїла пов'язана лірична площина роману, яка починається з першої фрази роману – «Кличте мене Ізмаїл». Ця біблійна ремінісценція викликає у свідомості читача образ вигнанця, приреченого на поневіряння. Роль Ізмаїла-розповідача полягає в одивненні історії полювання на Білого кита. Ізмаїл – новачок у китобійній справі, у такий спосіб він детально та поступово знайомить читача зі світом китів та полювання на них. Автор як розчинена в тексті естетична категорія бачить героїв і події глобально і водночас приховано, зазвичай не виказуючи власної присутності. Г. Мелвілл порушує цей закон і втручається у наративну структуру, категорично звертаючись до розповідача: «Як же це так, Ізмаїле? Звідки ти, простий весляр вельбота, можеш знати, що таїться у кита в глибині?... Досі, Ізмаїле, ти казав щирю правду про те, що бачив на власні очі; а тепер стережися, ти зазіхаєш на привілеї Йони...» [Мелвілл: 590]. Своєю владою автор бере розповідь у власні руки, переважаючи наукові коментарі, біблійні історії з емоційними відступами: «Дайте мені перо кондора! Дайте мені кратер Везувію замість чорнильниці! Тримайте мене під руки, друзі!».

У момент нараторського переходу простежується посилення гендерного аспекту. Авторська оповідь набуває більш яскраво виражених маскулінних ознак. Так, опису внутрішньої будови кита передую порівняння з роздяганням жінки, і не простим зняттям одягу, а саме еротичною грою чоловіка: «Щоб досягнути його повністю й остаточно, мені слід розстебнути його ще далі, спустити з нього панчохи, зняти підв'язки, висмикнути гачки з петельок усіх його потаємних суглобів і показати його вам зовсім голим, тобто у вигляді скелета» [Мелвілл :590].

Гендерна дихотомія простежується в образній системі твору, зокрема в міфологічних паралелях, розповідь про які теж бере на себе автор-оповідач. У романі морський простір є одночасно і хронотопом твору, і повноправним його героєм. Багаторівневість семантики образу океану / моря виявляється у романі досить яскраво. З міфообразом океану у письменника

пов'язаний архетипічний символ кола, що традиційно виражає ідею єдності, нескінченності та закінченості, вищої досконалості. У «Мобі Діку» коло – це атрибут океану, а також сонця, кита, душі людини. Для Мелвілла океан – це «безмежне замкнене кільце вод» [Мелвілл: 590] (“far water-locked”) [Melville: 467]). Іншими атрибутами океану в романі є блакить і золото, добрість і всесвітня тиша. Протиставлення вогненної та водної стихії знаходить свою паралель у ненависті капітана Ахава до Білого Кита. Охоплений священним божевіллям Ахав є адептом вогню, тоді як в образі Мобі Діка персоніфікується міфологема води / океану.

Дихотомія океану та неба не менш яскраво втілена в романі. Міфологема води є середовищем й агентом загального зачаття та народження і може виконувати роль жіночої та чоловічої сутності. У Мелвілла ця міфологема конкретизується в образі океану, який символізує чоловічу природу, «плідне чоловіче насіння, що змушує землю народжувати» [Онацький: 195], небо, навпаки, уособлює жіночу стихію, що гармонійно поєднується з чоловічою. У розділі «Симфонія» письменник пояснює міфологему єдності стихій, підкреслюючи їхню протилежну сутність: «Небосхил і вода зливалися майже непомітно для зору у всеосяжній блакиті; замріяна височінь зорила по-жіночому (“with a woman’s look”) прозора, м’яка і чиста, а мужній (“man – like”) дужий океан поволі надимав широкі буруни, наче груди сплячого Самсона. У небі ковзали на незаплямованих крилах легкі, білосніжні птахи; то були спокійні думи жіночної (“feminine”) повітряної стихії; а в глибині, у голубій безодні, стрімко пропливали люті левіафани, меч-риби й акули; і то були вперті, неспокійні, вбивчі мужні (“masculine”) думки могутнього океану. Та хоч яка велика була відмінність між цими стихіями, зовні вона проявлялася лише в ледь помітних відтінках; вкупі вони становили одне ціле, ніби являючи собою дві сутності – чоловічу й жіночу» (“it was only the sex”) [Мелвілл: 566-567]. Звернемо увагу на відмінності перекладу цього опису, де пари фемінітивів та маскулітивів перекладені українською однаково, проте в оригіналі щоразу по-різному з підкреслено гендерним акцентом: «по-жіночому» – «woman’s look»; «жіночної» – «feminine»; «мужній» – «man like»; «мужній» –

«*masculine*»; «чоловічу й жіночу» – «*the sex*».

У романі також є і дихотомія моря / суші, свідомого / несвідомого, тіла / душі. Однак океан як втілення світової душі не часто перебуває у стані блаженного спокою, не випадково Г. Мелвілл називає його «темною стороною нашої планети» («*The Dark side of this earth*»). Світова душа, за Мелвіллом, пригнічена, крім усього іншого, ще й жадібністю, гордістю, жорстокістю створеної нею людини, яка підняла руку на свого Творця й одне з Його втілень – «божественного Білого Кита». І тому загибель «Пеквода» з усім його екіпажем у фіналі твору сприймається заслуженим покаранням.

Створений на основі вірувань, міфів, поетичних легенд, образ океану стає складним гносеологічним символом, що з'єднує в собі всесвіт, суспільство і людину. Для Мелвілла «роздум і вода назавжди невіддільні» [Мелвілл: 50] (*meditation and water are wedded for ever* [Melville: 22]). Письменник створив образний ланцюг із конкретних і абстрактних понять, у кожному з яких відсутні не тільки жіночі ознаки, а й загалом – земні: океан – істина – Бог. З позиції метафори океан – пізнання, плавання «Пеквода» – це подорож за Вищою Істиною, персоніфікацією якої є той самий Мобі Дік. Як і Білий Кит, океан-істина у Мелвілла є все той же «образ незбагненого фантома життя» («*image of the ungraspable phantom of life*»), він містить у собі «глибинні підвалини світу». Ось чому, як слушно зауважив Дж. У. Таттлтон, у міру читання роману «ми швидко виявляємо, що це плавання – плавання в незвіданих морях думки, як і в Атлантиці та Тихому океані. Філософська людина, таким чином – спостерігач за водою, що шукає в морі фундаментальний фантом життя, онтологічну реальність усередині та поза собою, незбагненну, незрозумілу таємницю існування» [Tuttleton]. І, подібно до марної гонитви за Мобі Діком, людина перебуває у вічних пошуках невловної істини, пізнати яку неможливо, навіть роздобувши її скелет. На думку письменника, марні спроби зробити глибини доступними кожному, а істина завжди прихована в глибині.

Попри те, що сюжет роману «Мобі Дік» побудований як історія китобійного рейсу в Атлантиці та Тихому океані, головним об'єктом авторської уваги залишається доля

Америци. В авторських відступах та образних асоціаціях порушуються соціальні, економічні, політичні і моральні проблеми: «Що таке Права Людини та Свобода в Усьому Світі, як не Вільна Риба? Що таке погляди та думки всіх людей, як не Вільна Риба? А хто ти, мій читачу, – хіба ж не Вільна Риба та не Спіймана Риба водночас?» [Мелвілл: 414].

Міфологеми океану та неба становили одне, як би являючи собою два початки: жіноче і чоловіче. Цей висновок повторює у тексті твору сам письменник, згадуючи жіноче лише на рівні космогонічних вічних стихій. Слід зауважити, що це гендерне протиставлення наповнюється і божественним сенсом, коли Ізмаїл розмірковує про містичний трепет, що охоплює людину, яка вперше побачила, що береги зникли з поля зору, про святість моря і про посвяту йому особливого божества в античній культурі. Однак море / океан символізує у Г. Мелвілла не тільки стихію несвідомого й Вселенську душу, а й незалежне мислення, на протигагу суші, що втілює стереотипне сприйняття дійсності: «будь-яка глибока, серйозна думка є лише безстрашна спроба нашої душі триматися відкритого моря незалежності, тоді як усі люті вітри землі та неба прагнуть викинути її на зрадницький, рабський берег» [Мелвілл: 153]. І це твердження також має гендерний зміст, бо раціональне мислення – один з фундаментальних компонентів чоловічої природи

Загалом, для твору Г. Мелвілла характерні патріархальні настанови, які чітко регламентують розподіл жіночих і чоловічих ролей, провідні й активні серед яких належать чоловіка, зокрема у суспільстві та родині. У романі згадується лише один жіночий образ у ролі служниці, яка допомагає підготувати провізію на плавання.

Водночас у міфологічному контексті твору маскуліні ознаки стилю письменника нівелюються центральним образом єдності двох земних стихій, які символізують жіночу та чоловічу сутність, здатні до нескінченного продукування життя. М. Візнер-Хенкс писала про цю єдність: «Обидві статі та те, що вони символізують, – чоловічий і жіночий принципи у світі, у Всесвіті й у кожному з нас – є двома полюсами, які повинні зберегти свої відмінності, свою протилежність, аби створити плідну динаміку, про-

дуктивну силу, що відповідає цій полярності» [Wiesner-Hanks: 119].

Висновки. Творчість Г. Мелвілла у річище розглянутих соціальних і культурних гендерних відмінностей засвідчує значний вплив на формування маскулінних уявлень і переконань як у зображенні головних чоловічих характерів, так і в міркуваннях про долю країни, де феміністичні ознаки майже відсутні. Сприйняття творчості Г. Мелвілла загалом і роману «Мобі Дік» зокрема залежить від факторів часу, ракурсу оцінки, читацьких сподівань чи розчарувань. Гендерний аспект сприйняття твору досить однорідний, оскільки предметом зображення автора був суто чоловічий колектив, суто чоловіча робота, де присутність жінки не тільки обмежена, але й суворо заборонена.

З огляду феміністичної критики, цей твір безпосередньо причетний до створення стереотипів про жіноче призначення. Так само як і до створення стереотипів маскулінності, що стосується важкої праці, мужності, раціонального мислення. Усі соціальні ролі з виховання дітей, забезпечення родини для героїв Г. Мелвілла не є головними та суттєвими. Гармонія гендерного питання виникає лише у міфокритичному аспекті символічного шару роману, коли автор міркує над сутністю протиставлення водної та небесної стихії. Китобійне судно знаходиться між океаном, що втілює чоловічу сутність, і небом – символ фемінінного, за логікою гендерних теорій, сам корабель – Америка та його команда втілюють поєднання обох гендерних протиставлень в субстанцію андрогінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерні дослідження: монографія / За наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Богдан, 2013. 448 с.
2. Крістева Ю. Вибрані праці: Руйнування поетики. К.: Генеза, 2004. 306 с.
3. Мелвілл Г. Мобі Дік, або Білий Кит (пер. Юрія Лісняка). К.: Вид. група КМ-БУКС, 2016. 672 с.
4. Онацький Є. Українська мала енциклопедія: у 4 т. Т. 1. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2016. 576 с.
5. Wiesner-Hanks, Merry (2019). *Women and Gender in Early Modern Europe* (4 ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press. 380 p.
6. Borges L. *Sobre los clásicos*. Madrid: Eterna Cadencia, 1997. 141 p.
7. Melville H. *Moby Dick*. Reading: Penguin Books, 1994. 536 p. (Penguin Popular Classics).
8. Tuttleton J. W. The character of Captain Ahab in Melville's *Moby-Dick*: URL: <http://www.worlddandy.com/public/1998/february/tuttleton.cfm#top>. (Дата звернення 24.05.22).

REFERENCES

1. Kravtsia V. P. (ed.) (2013) *Genderni doslidzhennia: monohrafiia* [Gender studies: monograph]. Ternopil: Bohdan. [in Ukrainian]
2. Kristeva Yu. (2004) *Vybrani pratsi: Ruvnannia poetyky* [Selected works: Destruction of poetics]. K.: Heneza. [in Ukrainian]
3. Melvill H. (2016) *Mobi Dik, abo Bilyi Kyt* [*Moby Dick, or The White Whale*]. K.: KM-BUKS. [in Ukrainian]
4. Onatskyi Ye. (2016) *Ukrainska mala entsyklopediia* [Ukrainian mini encyclopedia]: u 4 v. Vol. 1. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary». [in Ukrainian]
5. Wiesner-Hanks Merry (2019) *Women and Gender in Early Modern Europe* (4 ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
6. Borges L. (1997) *Sobre los clásicos*. Madrid: Eterna Cadencia.
7. Melville H. (1994) *Moby Dick*. Reading: Penguin Books.
8. Tuttleton J. W. The character of Captain Ahab in Melville's *Moby-Dick*: URL: <http://www.worlddandy.com/public/1998/february/tuttleton.cfm#top>. (access date: 24.05.22).

O. P. ORLOV

Candidate of Philological Sciences,

Assistant of World Literature Department,

V. G. Korolenko Poltava National University, Poltava, Ukraine

E-mail: olexsiyorlov@gmail.com

http://orcid.org/0000-0002-2338-118X

THE GENDER ASPECT OF H. MELVILLE'S NOVEL «MOBY DICK»

Gender issues are considered in the article based on the material of H. Melville's novel «Moby Dick». This work was the object of research from the point of view of feminist criticism, since gender problems in the contrast of female / male were not raised in the work. This figure depicts men's work, distant from women's problems by a boundless expanse of water. The signs of «women's writing» that are distinguished by feminist criticism characterize the type of perception of the artistic text (narrative strategy, mythological context, figurative system). These features were identified as masculine features of the work of the American writer. In the work of H. Melville, bright male (masculine) gender characteristics are embodied, which, according to feminist criticism, are considered according to the parameters of the symbolic (mythological), public and interpersonal. The hero-narrator combined various male types in himself – from the romantic storyteller Ishmael to the direct authorial intervention in the story of a researcher, philosopher, and artist. These narrative types have rational thinking, analysis, restrained emotionality, which characterizes purely «male writing». The subject of the author's image was a male team and male work, where the presence of women is not only limited, but also strictly prohibited. The gender dichotomy can be traced in the figurative system of the work, in particular in the mythological parallels that the author-narrator talks about. The sea space is both the chronotope of the work and its full-fledged hero. The archetypal symbol of the circle is connected with the mythic image of the ocean, which traditionally expresses the idea of unity, infinity and completeness, the highest perfection. Masculine features of the writer's style are leveled with the help of the central image of the unity of two earthly elements – water and sky, which symbolize the female and male essence, capable of endless birth of life. The author emphasizes the gender contrast and at the same time the unity of the two cosmogonic elements as feminine and masculine, using the terms «femininity» and «masculinity».

Key words: gender problems, feminist criticism, femininity, masculinity, narrative, mythic image.